

AGATA WALCZAK-NIEWIADOMSKA

Katedra Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej
Uniwersytet Łódzki
e-mail: agathonia@poczta.fm

BIBLIOTEKA JAKO CENTRUM ZABAWEK

Agata Walczak-Niewiadomska jest absolwentką kierunku bibliotekoznawstwo i informacja naukowa na Uniwersytecie Łódzkim. Od 2002 r. pracuje w Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej UŁ, od 2006 r. jako adiunkt. Jej zainteresowania zawodowe i naukowe obejmują automatyzację procesów bibliotecznych, biblioteki pedagogiczne oraz biografistykę. Jest sekretarzem Pracowni „Słownika Pracowników Książki Polskiej” przy KBiIn UŁ, członkiem Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Najważniejsze publikacje: *Bibliografia wydawnictw Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łodzi w latach 1936-1946 i Łódzkiego Towarzystwa Naukowego w latach 1946-2005* (Łódź 2006); *Książdz Jan Sobczyński i jego księgozbiór* (Kalisz 2007); Funkcjonalność katalogów online w zakresie przekazu informacji o zasobach bibliotecznych na przykładzie bibliotek polskich i zagranicznych. W: *Uniwersum piśmiennictwa wobec komunikacji elektronicznej* (Wrocław 2009).

SŁOWA KLUCZOWE: Biblioteka dla dzieci. „Toy Library”. Zabawki. Usługi biblioteczne. Dziecko niepełnosprawne.

ABSTRAKT: W artykule przedstawiono zagadnienie „toy libraries” – bibliotek zabawkowych, placówek dotąd bliżej nieznanych w Polsce, których wyjątkowość polega na usługach bibliotecznych skoncentrowanych na wypożyczaniu zabawek i gier. Biblioteki te, pracujące pod hasłem umożliwienia dostępu do zabawy każdemu dziecku, poza podstawową działalnością, udostępniają materiały edukacyjne opiekunom. Omówiono specyfikę funkcjonowania placówek, ich historię oraz rodzaje, ze szczególnym uwzględnieniem bibliotek zabawkowych dla dzieci niepełnosprawnych (lekoktek). Poruszono również kwestię ścieżek rozwoju sieci bibliotek na przykładach niektórych krajów; przedstawiono najważniejsze stowarzyszenia skupiające biblioteki zabawkowe w skali międzynarodowej, regionalnej i narodowej. Autorka podjęła próbę opisanie polskich związków z siecią bibliotek zabawkowych.

WPROWADZENIE

W polskim ustawodawstwie biblioteka rozumiana jest jako miejsce, w którym gromadzi się, opracowuje, przechowuje i chroni materiały biblioteczne. Ponadto jej zadaniem jest udostępnianie zbiorów, obsługa użytkowników oraz wszelka działalność informacyjna. Placówka biblioteczna może też prowadzić działalność bibliograficzną, dokumentacyjną, wydawniczą, naukowo-badawczą, edukacyjną, popularyzatorską i instrukcyjno-metodyczną, zaś w przypadku bibliotek szkolnych i publicznych (zwłaszcza oddziałów dziecięcych) także rolę oświatowo-rekreacyjną. Z wolna zaznaczająca się tendencja do przekształcania bibliotek publicznych w centra informacji multimedialnej (zwłaszcza w mniejszych

miejscowościach, gdzie księżnica jest nierzadko jedynym ośrodkiem życia kulturalnego), wpływa na zmianę profilu zbiorów, preferowanie dokumentów multimedialnych i elektronicznych. Nie zawsze jednak zdarza się, aby w takich placówkach istniała możliwość korzystania z zabawek. Dobrymi przykładami są niektóre filie sieci bibliotek publicznych, np. Abecadło – Filia nr 10 Miejskiej Biblioteki Publicznej w Olsztynie (świadcząca usługi przede wszystkim dla młodszych dzieci) czy Biblioteka Publiczna w Rynie (woj. warmińsko-mazurskie). Zabawki, gry planszowe i maskotki są gromadzone tam na potrzeby „Kącika malucha” i służą zapewnieniu dodatkowej rozrywki dzieciom przychodzącym do biblioteki (*Abecadło...*, 2010; *Biblioteka...*, 2010). Nie istnieje natomiast w Polsce rozwinęta sieć instytucji gromadzących i wypożyczających wyłącznie zabawki, tak jak ma to miejsce w wielu krajach na świecie. Instytucje te funkcjonują w nomenklaturze międzynarodowej pod wieloma nazwami: toy library, toy lending library, leisure library, lekotek, a nawet toybrary. W niniejszym artykule posługiwać się będę wariantem pierwszym, uznanym za określenie najbardziej popularne i przyjęte przez ogół osób piszących na ten temat.

Głównym celem bibliotek zabawkowych (autorka używa w artykule także terminu „zabawkoteka”) jest uświadomienie rodzicom, opiekunom i wychowawcom niezwykle ważnej roli, jaką zabawa odgrywa w rozwoju psychomotorycznym i intelektualnym dziecka. „Toy libraries” pełnią rolę miejsca spotkań dla rodziców i opiekunów, wspierając ich w odkrywaniu odpowiednich i rozwijających form zabawy dla ich dzieci, a także w rozwijaniu zdolności rodzicielskich. Udostępniają czasopisma specjalistyczne oraz materiały informacyjne i terapeutyczne dla opiekunów. Wśród głównych założeń bibliotek zabawkowych wymienia się także uczenie dzieci odpowiedzialności poprzez dzielenie się i pożyczanie zabawek. Biblioteki te w wielu przypadkach świadczą również usługi dla dzieci niepełnosprawnych i ich rodziców, zapewniając dostęp do wyspecjalizowanych (a przez to drogich) zabawek. Placówki najczęściej prowadzone są przez wolontariuszy, często przez samych rodziców. Źródłem ich finansowania są fundusze lokalne, samorządowe lub utrzymują się same w ramach sponsoringu. W ogromnej mierze biblioteki zabawkowe stanowią oddział lub też wydzieloną część funkcjonującej w danej miejscowości biblioteki publicznej. Czasami mianem „toy library” określa się koszyk z zabawkami, przekazywany między domami w danej dzielnicy według zaplanowanego schematu.

O ile temat „toy libraries” jest szeroko znany i opisywany na całym świecie (na co wskazują bogate zasoby komercyjnych i publicznie dostępnych baz danych), o tyle w polskiej literaturze fachowej zagadnienie jest mało znane. Z tej przyczyny artykuł oparto prawie wyłącznie na anglojęzycznych źródłach z zakresu bibliologii, informacji naukowej, edukacji wczesnoszkolnej, a także psychologii i pedagogiki dziecka. Wykorzystano również wybór stron internetowych poświęconych tematyce bibliotek zabawkowych (strony placówek bibliotecznych, organizacji, forów dyskusyjnych i in.). W serwisach, zwłaszcza komercyjnych, udostępniających zawartość czasopism zagranicznych, można znaleźć najważniejszą literaturę z zakresu teorii i praktyki organizacji bibliotek zabawkowych (Rettig, 1998; Head, 1975; Mayfield, 1993; Kapellaka, 1992; McNelis, 1974; Moore, 1995). Istnieje bogata dokumentacja opisująca poszczególne etapy planowania, zakładania i zarządzania takimi placówkami, posiłkująca się

konkretnymi przykładami, publikowana najczęściej w czasopiśmie z zakresu bibliotekarstwa, pedagogiki i edukacji wczesnoszkolnej (*Australia...*, 1975; Dearden, 1979; Powell & Seaton, 2007).

HISTORIA BIBLIOTEK ZABAWKOWYCH

Idea „toy libraries” wywodzi się ze Stanów Zjednoczonych z czasów „wielkiego kryzysu”. Brak środków na zakup zabawek w wielu rodzinach sprawiał, że dzieci bezproduktywnie spędzały czas na ulicy. W 1935 r. z inicjatywy przedstawicieli opieki społecznej i handlu oraz nauczycieli w Los Angeles powstało miejsce, w którym korzystanie z zabawek miało opierać się na tej samej zasadzie, co wypożyczanie książek z biblioteki. Dzięki hojności sponsorów idea bardzo szybko rozprzestrzeniła się na okoliczne miejscowości. W 1942 r. do prac nad rozwojem bibliotek zabawkowych włączono osoby niepełnosprawne, które najczęściej naprawiały zabawki. W ten sposób powstał dwustopniowy program: „toy libraries” ukierunkowany na dzieci i wspomaganie rehabilitacji osób dorosłych przez zatrudnienie.

Poza granicami stanu Kalifornia biblioteki zabawkowe pojawiły się dopiero w latach 60. i 70., na co złożyło się kilka czynników. Przede wszystkim w 1965 r. zapoczątkowano program „Head Start” nadzorowany przez Biuro Rozwoju Dziecka w Departamencie Zdrowia Edukacji i Opieki Społecznej USA, mający na celu wyrównanie szans dzieci z biedniejszych obszarów z dziećmi, które były otoczone odpowiednią troską we wczesnym dzieciństwie. Pomysł bibliotek zabawkowych miał być dobrym uzupełnieniem i pomocą w realizacji tego i innych programów edukacyjnych, ówczesnie rozwijanych w USA.

Powrót kobiet do pracy po urlopie wychowawczym spowodował wzmożony popyt na organizację instytucji dziennej opieki nad dziećmi; miejsca te z kolei potrzebowały materiałów mogących służyć odpowiedniemu rozwojowi najmłodszych obywateli. Zauważono ponadto, że dzieci niepełnosprawne potrzebują specjalnych przedmiotów do zabawy i nauki.

Włączenie bibliotek zabawkowych do projektów związanych z ich dostarczaniem przyspieszyły ustawy i rozporządzenia dotyczące niepełnosprawności powstałe w latach 70., 80. i 90. XX w. w Stanach Zjednoczonych.

Amerykańskie Stowarzyszenie Bibliotek (ALA) zainteresowało się pomysłem wypożyczania zabawek w latach 70., kiedy Dział Usług dla Dzieci powołał komitet do ustalenia listy zabawek i gier, które mogą być wykorzystywane w bibliotece lub innych instytucjach związanych z bibliotekami czy też specjalnymi grupami dzieci. Wnioski z badań zostały opublikowane w broszurze *Toys to Go: a Guide to the Use of Realia in Public Libraries* (1975). Zauważono wówczas potencjał bibliotek publicznych we wspomaganie fizycznego, społecznego, psychicznego i emocjonalnego rozwoju dzieci poprzez starannie zaplanowane programy. Działalność komitetu została zakończona w 1984 r., w tym samym czasie powołano do życia amerykańskie Stowarzyszenie Bibliotek Zabawkowych (USATLA).

Niebagatelny wpływ na rozwój zabawek w Stanach Zjednoczonych miał szwedzki program edukacyjny, który dotarł do Ameryki Północnej w latach 80., opierający się na idei tworzenia Lekotek, co w wolnym tłu-

maczeniu oznaczało „play library”, czyli „bibliotekę do zabawy”. Placówki te służyły dzieciom z różnym stopniem niepełnosprawności (m.in. zespół Downa, utrata wzroku lub słuchu, upośledzenie umysłowe) i zapewniały usługi, wsparcie oraz informację dla nich i ich rodzin. W zakres usług wchodziły: wspólna zabawa, wizyty w domu, warsztaty tworzenia zabawek i rodzinne programy czytelnicze. Lekoteki pomagały również dzieciom zagrożonym ryzykiem opóźnienia w rozwoju przez ubóstwo rodziny, dzieciom molestowanym, rodzicom dzieci z upośledzeniem umysłowym oraz rodzinom nieposługującym się językiem angielskim.

National Lekotek Center umiejscowiono w Evanston (Illinois), dziś jest to centrum administracyjne i treningowe dla sieci 51 Lekotek (dla dzieci do 8 roku życia) i 21 Compuplay (centra komputerowe, dla dzieci od 18 miesiąca do 21 roku życia, zapewniające rozwój poprzez specjalnie dobrane programy komputerowe) na terenie USA (Moore, 1995, pp.15-17; *National...*, 2010).

„TOY LIBRARIES” NA ŚWIECIE

Podstawową różnicą między amerykańskimi a pozostałymi „toy libraries” był fakt, iż te drugie w wielu przypadkach utrzymywały się z funduszy rządowych. Biblioteki zabawkowe w USA w większości musiały liczyć na sponsoring i składki członkowskie. Idea bibliotek zabawkowych dość szybko została zaadaptowana na gruncie europejskim i dostosowana do potrzeb i możliwości organizacyjnych danego kraju. Najwcześniej, bo w 1952 r. pomysł został wcielony w życie w Niemczech, a następnie – w Danii w 1959 r. (Rettig, 1998). W 1963 r. pojawiły się w Szwecji placówki świadczące usługi przedszkolne, zwłaszcza dla dzieci niepełnosprawnych i ich rodzin, które nazwane zostały „lekotek”. W ramach funkcjonowania przedszkola i prowadzonych tam terapii wypożyczano zabawki, a także organizowano doradztwo dla rodziców. Pomysł „lekotek” szybko rozprzestrzenił się na kraje skandynawskie, a następnie na Europę i Stany Zjednoczone. W 1969 r. model Lekoteki został wykorzystany w Norwegii; wraz z dynamicznym rozwojem placówek objęto je nadzorem i zapewniono finansowanie w ramach funduszy Ministerstwa Spraw Społecznych (od 1976 r. Ministerstwa Edukacji) (Moore, 1995, p. 27).

W Wielkiej Brytanii idea bibliotek zabawkowych trafiła na podatny grunt, a nawet przeszła pewne modyfikacje. Pierwsza zabawkoteka powstała w 1967 r. dzięki nauczycielce metody froeblovskiej Jill Norris, matce dwójki niepełnosprawnych dzieci. Początkowo akcja polegała na wymianie zabawek między rodzinami, następnie rozpoczęto zbieranie funduszy na kupno zabawek, które dla wielu rodzin stanowiły zbyt duże obciążenie finansowe. W 1972 r. powstało Narodowe Stowarzyszenie Bibliotek Zabawkowych i Wypoczynkowych (National Association of Toy and Leisure Libraries), które parę lat później przyjęło hasło „PLAY MATTERS” („Zabawa ma znaczenie”). W Szkocji stacjonarne biblioteki zabawkowe zostały zapoczątkowane przez ideę autobusów zabawowych („playbus”), które pojawiły się w latach 70. Zachęcano dzieci do zabawy w busie, przy okazji zapewniając im miejsce do rozmowy i wypicia herbaty. W wielu przypadkach popularność autobusów prowadziła do zorganizowania stałej lokalizacji biblioteki zabawkowej (Moore, 1995, p. 27).

Pierwotna idea zabawkotek została zmodyfikowana w 1988 r., kiedy w Londynie powstał Thomas Coram Homeless Children's Project (Moore, 1995, p. 28). Jego przesłaniem było dotarcie do rodzin często przemieszczających się (np. w poszukiwaniu pracy). Uczestnicy projektu odwiedzali tanie hotele i wypożyczali spotkanym tam dzieciom po jednej książce i jednej zabawce. Udostępniano im również przybory do malowania.

Lata 70. XX w. to również pojawienie się pierwszych „toy libraries” w Kanadzie i Holandii. Kanadyjskie Stowarzyszenie Bibliotek Zabawkowych (Canadian Association of Toy Libraries) powstało w 1975 r. pod przewodnictwem pracownicy socjalnej pochodzącej z Anglii – Joanny von Levetzow. Do 1985 r. obejmowało ono już ponad 200 placówek, w tym niektóre dla dzieci niepełnosprawnych. Wówczas stowarzyszenie zmieniło nazwę na CATL and Family Resource Centers, a w 1994 r. na Canadian Association of Family Resource Programs (Moore, 1995, pp. 28-29).

W Holandii pierwszą bibliotekę zabawkową powołano do życia w 1973 r. w Haarlem; była ona (podobnie jak następne) przeznaczona dla dzieci z upośledzeniem ruchowym i umysłowym. Trzy lata później sieć sformalizowano przez utworzenie ogólnokrajowej organizacji „Speelothek Nederland”. W zachodniej części kraju program bibliotek zabawkowych rozwinięto poprzez włączenie do niego dzieci imigrantów; było to możliwe dzięki przetłumaczeniu zasad korzystania z biblioteki, gier i zabawek na język turecki, arabski i hiszpański. W latach 1976-1981 sieć była finansowana przez dwie prywatne fundacje i organy rządowe (Moore, 1995, p. 29).

Podobnie jak w Kanadzie, zabawkoteki do Australii przybyły za pośrednictwem entuzjastki pomysłu – Annetine Forell, która w 1973 r. otrzymała stypendium Churchilla na badanie rozwoju bibliotek zabawkowych w Szwecji, Norwegii, Anglii i USA. Założyła następnie modelową placówkę – Noah's Ark Toy Library dla dzieci niepełnosprawnych, która stała się jedną z najbardziej wszechstronnych na świecie (Moore, 1995, p. 30). Fundusze gwarantujące funkcjonowanie placówek pochodziły przede wszystkim z Komisji Zdrowia i Departamentu Opieki Społecznej. W 1985 r. NATL posiadała ponad 10 tys. zabawek i gier dla dzieci w wieku do 21 roku życia. Biblioteka przyczyniła się też do powstania Australijskiego Stowarzyszenia Bibliotek Zabawkowych i Australijskiego Stowarzyszenia Bibliotek Zabawkowych dla Niepełnosprawnych, zaś sama założycielka – A. Forell – w 1983 r. została odznaczona Orderem Australii za Zasługi dla Kraju.

Szwajcarskie placówki wymagały wielojęzycznych doświadczeń, bowiem kraj posługuje się czterema oficjalnymi językami. Pierwsze biblioteki powstały w połowie lat 70., w 1986 r. było ich ponad 60 (współpracowały one wówczas z czterdziestoma kącikami z zabawkami umiejscowionymi w bibliotekach publicznych), do 1991 r. ich liczba wzrosła do ponad 300 (Moore, 1995, pp. 30-31). Funkcjonowanie placówek było możliwe dzięki różnorodnym grupom dobroczynnym, funduszom publicznym, opłatom członkowskim oraz źródłom komercyjnym. Szwajcarskie Stowarzyszenie Bibliotek Zabawkowych powstało w 1980 r.

Francja jest jedynym krajem, w którym zagadnienia dotyczące zabawkotek wprowadzono do programu nauczania na studiach wyższych. Uniwersytet w Paryżu oferował kierunek studiów w ramach Wydziału Nauki o Zabawie, prowadzony we współpracy z Francuskim

Stowarzyszeniem Bibliotek Zabawkowych. Studenci po 12-miesięcznym kursie mieli być przygotowani merytorycznie do prowadzenia zabawek (franc. *Ludotheque*), wyrażano też nadzieję na uznawanie dyplomu ukończenia kursu przez inne kraje.

Biblioteki zabawkowe pojawiły się także w Rosji, pierwszą placówkę otwarto w 1992 r. w Moskwie, natomiast w Sankt Petersburgu utworzono Centrum Wczesnej Interwencji i Lekotekę w porozumieniu z partnerem szwedzkim.

Pozaeuropejskie zabawkoteki mieszczą się także m.in. w Nigerii, Izraelu, Indiach i Kolumbii. Nigeryjskie biblioteki prowadzone były przez ochotników, bez udziału stanowych czy miejskich funduszy. W Izraelu natomiast funkcjonowały w ramach projektu „O-3 Project” prowadzonym przez Wydział Edukacji w Or-Yeheda (miasto nieopodal Tel-Awivu). Program istniejący od 1984 r. miał na celu wsparcie młodych rodziców w wychowywaniu dzieci poprzez dostarczenie im odpowiednich zabawek; biblioteki umieszczono przy ośrodkach społecznych. Na większą skalę biblioteki organizowano w Indiach, gdzie już w 1993 r. zarejestrowano ok. 20 placówek (Moore, 1995, p. 33). Powstawały one dzięki Stowarzyszeniu Pomocy Dzieciom, przy wsparciu osób prywatnych, ale pod opieką SPD, a także przy więzieniach dla kobiet (biblioteki służyły wówczas dzieciom, które pozostawały razem z matką podczas odbywania przez nią kary). W Kolumbii „toy libraries” stały się narzędziem wspomagającym walkę z przemocą. Pierwsza z nich powstała w 1998 r. w San Cristobal nieopodal stolicy państwa – Bogoty, jako element projektu opracowanego przez francuską organizację non profit CIELO we współpracy z Kolumbijską Fundacją Apoyar, przy pomocy UNESCO. Celem programu było objęcie siecią bibliotek zabawkowych krajów Ameryki Łacińskiej (pierwsza placówka powstała w 1996 r. w Chile, następne – w Boliwii i Ekwadorze) (Rozas, 1999; UNESCO, 2000).

Najbardziej intensywny rozwój biblioteki zabawkowe przeżywały w latach 70. XX w., placówki powstały wówczas w ponad 30 krajach, poza wyżej wymienionymi także m.in. w Islandii, Danii i Zimbabwie (Rettig, 1998). Jeden z raportów sporządzonych na temat skali zjawiska na świecie (1992) oszacował liczbę bibliotek na ponad 4500 placówek w 31 krajach (Björck-Åkesson & Brodin, 1992a; Björck-Åkesson & Brodin, 1992b). Według zgromadzonych tam danych większość bibliotek tego typu znajduje się w krajach anglosaskich i skandynawskich, prawdopodobnie ze względu na tradycje idei. Państwa z ponad dwustoma „toy libraries” to: Australia, Kanada, Finlandia, Francja, Wielka Brytania, Japonia, Norwegia, Szwajcaria i Stany Zjednoczone. W krajach, w których występowała jedna lub kilka bibliotek zabawkowych (m.in. Wyspy Owcze, Islandia, Jordania, Korea, Zimbabwie), zauważono przewagę lekotek.

RODZAJE BIBLIOTEK ZABAWKOWYCH

Oprócz wspomnianego wcześniej podziału bibliotek zabawkowych na placówki służące dzieciom w pełni zdrowym oraz dzieciom niepełnosprawnym (lekoteki), wyróżnia się dodatkowo cztery rodzaje kolekcji. Kategorie te zostały utworzone przez Stowarzyszenie Bibliotek Zabawkowych Stanów Zjednoczonych (USATLA) (Moore, 1995, pp. 4-5):

1. Wspólnotowa biblioteka zabawkowa (Community Toy Library) – to taka, w której kadra dokonuje zakupu i przygotowuje zabawki do wypożyczenia. Procedury udostępniania, podobnie jak zasady czyszczenia i utrzymywania przedmiotów, są z góry ustalone. Program może ponadto oferować inne usługi, jak warsztaty, grupy dyskusyjne dla rodziców, pokój zabaw. Biblioteki mogą obsługiwać etatowi pracownicy i/lub wolontariusze. Fundusze pochodzą z grantów, donacji lub projektów mających na celu pozyskiwanie funduszy. Wspólnotowa biblioteka zabawkowa może posiadać własny budynek lub być umiejscowiona przy istniejącej już instytucji (biblioteka publiczna, jednostka opieki społecznej).

2. Towarzysząca biblioteka zabawkowa (Supplemental Toy Library) jest jednostką związaną z już istniejącą placówką typu szpital, klinika, ośrodek opieki nad dziećmi lub szkoła. Może zapewniać specjalnie przystosowane zabawki do używania przez chore dzieci, a także materiały dla nauczycieli i rodziców. Wypożyczenia mogą być dokonywane na zewnątrz lub tylko do użytku kadry, pacjentów lub rodzin stowarzyszonych w jednostce sponsorującej.

3. Międzysąsiedzka biblioteka zabawkowa (Cooperative Neighbourhood Toy Library) – zabawki tworzące kolekcję są skatalogowane i przechowywane w określonym miejscu. Rodziny zainteresowane biblioteką mogą przekazywać zabawki lub fundusze na ich zakup, mogą też ofiarować swój czas na sprzątanie i utrzymywanie zabawkowych zbiorów. W bibliotece międzysąsiedzkiej zostaje opracowany rozkład wypożyczania zabawek, a same zbiory mogą mieścić się np. w kościele, w domu prywatnym lub w przedszkolu. W tym przypadku praktykuje się również utrzymywanie kosza z zabawkami, który przekazywany jest między domostwami.

4. Mobilna Biblioteka Zabawkowa (Mobile Toy Library) – funkcjonuje na podobnej zasadzie co bibliobus, ma więc ustalony harmonogram przystanków. Może kursować między domami opieki, klinikami, przedszkolami lub prywatnymi domami. Utrzymanie pojazdu bywa kłopotliwe, ale eliminuje potrzebę najmu specjalnego lokalu.

Niezależnie od proponowanych przez USATLA kategorii bibliotek zabawkowych, wyróżniono także podział na:

1. Biblioteki powiązane ze społecznością (community oriented toy libraries).

2. Lekoteki dla dzieci ze specjalnymi potrzebami.

3. Zabawkoteki, które funkcjonują jako centra kulturalne, społeczne i rekreacyjne (Björck-Åkesson & Brodin, 1992b).

Zróżnicowanie placówek wypożyczających zabawki najlepiej można zaobserwować na przykładzie Stanów Zjednoczonych; różnorodność świadczonych przez nie usług wskazuje, na silny związek zabawkotek z tradycyjnymi bibliotekami (E. Björck-Åkesson..., 1990):

– Biblioteki Publiczne – coraz więcej placówek tworzy kolekcje zabawek, z których korzystać mogą dzieci i rodzice w tym samym stopniu, co z książek. Co więcej, często zdarza się, że przy wyborze zabawki proponuje się dodatkowo wypożyczenie książki związanej tematycznie, np. wypożyczona zostaje kolejka i książka o pociągach (Moore, 1995, p. 23);

– Biblioteki Zabawkowe dla dzieci ze specjalnymi potrzebami, zwane też Lekotekami;

– Biblioteki Mobilne;

– Adaptacyjne Biblioteki Zabawkowe – placówki wypożyczające specjalistyczne zabawki dla dzieci i młodzieży o dużym stopniu niepełnosprawności. Zabawki są skonstruowane w taki sposób, aby ich użycie wymagało minimalnej sprawności fizycznej. Personel jest przeszkolony w kwestii doboru odpowiedniego przedmiotu do stopnia niepełnosprawności osoby;

– Biblioteki Zabawkowe przy Szkołach Publicznych – wiele szkół prowadzi biblioteki zabawkowe z przeznaczeniem dla nauczycieli i rodziców. Kierowane są zwykle przez specjalistę z zakresu wczesnej edukacji, który pracuje z dorosłymi i dziećmi, pomagając w wyborze zabawek odpowiednich do wieku i stopnia rozwoju dziecka;

– Centra „Compuplay” – są częścią Lekotek Center w USA, podstawą zabawy jest tu komputer i specjalne oprogramowanie dla dzieci ze specjalnymi potrzebami; dostępne są np. klawiatury z powiększonymi czcionkami.

W literaturze przedmiotu często też spotyka się termin „leisure library”, który nie jest równoznaczny z „toy library”. Nazwą tą określa się usługę, która skupia się na działaniach rekreacyjnych i udostępnianiu gier zwłaszcza osobom starszym niepełnosprawnym, które nie miały w dzieciństwie możliwości zabawy. Miejsca te służą ponadto osobom mającym trudności w nauce i ich rodzinom. Takie placówki są nierzadko skierowane do młodzieży; wykorzystując programy aktywizujące, mają na celu odciążenie młodych osób od używek i przemocy (*Leisure...*, 2006; *The South...*, 2010).

„TOY LIBRARIES” JAKO IDEA ZORGANIZOWANEJ SIECI BIBLIOTECZNEJ

Intensywny rozwój bibliotek zabawkowych w latach 70. wywołał naturalną potrzebę ukonstytuowania stowarzyszeń narodowych i międzynarodowych, koordynujących pracę bibliotek i wspomagających ich funkcjonowanie. Najważniejszym z nich pozostaje Międzynarodowe Stowarzyszenie Bibliotek Zabawkowych (ITLA – International Toy Library Association) (ITLA, 2010), powstałe w maju 1987 r. podczas IV Międzynarodowej Konferencji w Toronto. Za cele organizacji przyjęto: rozpowszechnianie idei biblioteki zabawkowych na świecie, współpracę z innymi organizacjami międzynarodowymi (UNESCO, UNICEF, ICCP – Międzynarodowy Komitet Zabawy Dzieci), promowanie gier i zabawek wysokiej jakości, które będą stymulować społeczny, intelektualny i/lub fizyczny rozwój dziecka, występowanie jako łącznik między narodowymi organizacjami a sieciami bibliotek, ułatwianie przepływu informacji, doświadczeń, materiałów itp., a także organizowanie co 3 lata międzynarodowych konferencji. Dotychczas odbyło się 11 spotkań tego typu o ogólnoświatowym charakterze, m.in. w: Londynie (1978), Turynie (1990), Melbourne (1993), Zurychu (1996), Tokio (1999), Paryżu (2008). ITLA wydaje materiały na potrzeby swoich członków, m.in. newsletter publikowany 2 razy w roku.

W ramach ITLA działają nieformalne grupy z 4 rejonów świata: Europy, Ameryki Łacińskiej, Afryki i Azji. Grupa Europejskich Bibliotek Zabawkowych (The Group of European Toy Libraries) została powołana do życia w 1996 r. w trakcie VII Międzynarodowej Konferencji na temat bibliotek zabawkowych odbywającej się w Zurychu. Za głów-

ne cele postawiła sobie m.in. pomoc w zapewnieniu łączności między narodowymi towarzystwami oraz utrzymywanie kontaktów z innymi organizacjami powiązanymi z tematyką edukacji, zabawy i zdrowia. W skład Grupy wchodzi narodowe stowarzyszenia bibliotek zabawkowych, a także przedstawiciele placówek z: Austrii, Belgii, Chorwacji, Cypru, Danii, Estonii, Francji, Niemiec, Wielkiej Brytanii, Grecji, Węgier, Włoch, Litwy, Holandii, Norwegii, Portugalii, Rumunii, Rosji, Hiszpanii, Szwecji i Szwajcarii (*European...*, 2010).

Równie prężnie działają towarzystwa o zasięgu krajowym. Jednym z największych jest Stowarzyszenie Bibliotek Zabawkowych Stanów Zjednoczonych (USA Toy Library Association) (*USATLA*, 2010). Zostało ono zawiązane w 1984 r. przez grupę kierowników tamtejszych bibliotek zabawkowych, lekarzy, psychologów, pedagogów i bibliotekarzy, którzy wychodzili z założenia, iż zabawa i zabawki są niezwykle istotne we wczesnym rozwoju i edukacji każdego dziecka. Towarzystwo wspiera działalność swoich członków poprzez spotkania, doradztwo, publikację newsletterów, udostępnianie materiałów źródłowych, katalogu członków, statystyk, doradztwo prawne, materiały szkoleniowe (książki i filmy). Jest też łącznikiem między bibliotekami a Międzynarodowym Stowarzyszeniem Bibliotek Zabawkowych. Wydawany przez *USATLA* newsletter pt. „Child’s Play” ukazuje się cyklicznie od 1984 r. i zawiera m.in. materiały na temat zarządzania bibliotekami, działalności międzynarodowej i aktywności członków stowarzyszenia, informacje o zabawkach, konferencjach, a także artykuły o znaczeniu praktycznym i teoretycznym. Warto zaznaczyć, że powstanie *USATLA* zostało wsparte również funduszami niektórych wiodących na rynku amerykańskich producentów zabawek, m.in. przez Fisher Price’a (*Fisher-Price...*, 1984). Na stronie internetowej Narodowego Stowarzyszenia Bibliotek Zabawkowych i Wypoczynkowych (National Association of Toy & Leisure Libraries – *NATLL*), działającego na terenie Wielkiej Brytanii, można odnaleźć broszury, raporty i inne opracowania odnoszące się do tematyki bibliotek zabawkowych (*NATLL*, 2010). Szwajcarskie Stowarzyszenie Bibliotek Zabawkowych (Swiss Toy Library Association) powstało w 1980 r., osiem lat po otwarciu pierwszej w tym kraju placówki. Koordynuje działalność ok. 400 zabawkotek, pomaga w tworzeniu nowych, organizuje szkolenia bibliotekarzy oraz narodowe i regionalne spotkania, wydaje też biuletyn informacyjny „Ludo Journal” (Hoffman, 2005; *Swiss...*, 2010). Poza wymienionymi organizacjami można jeszcze wspomnieć Toy Library Federation of New Zealand (1981) (*Toy Library Federation...*, 2010), The Western Australian Association of Toy Libraries (WAATL, 1981) (*The Western...*, 2010), Toy Libraries Victoria (również Australia) (*Toy Libraries...*, 2010), czy też South African Toy and Leisure Libraries Association (*The South...*, 2010).

MIEJSCE POLSKI NA MAPIE ZABAWKOTEK

W 1992 r. w czasopiśmie „EuroRehab” ukazał się artykuł Jane Brodin – obecnie emerytowanej profesor Uniwersytetu w Sztokholmie i Evy Björck-Åkesson – profesor Uniwersytetu w Jönköping (Szwecja), znanych propagatorek idei „toy libraries”, w którym przedstawiono wyniki ankiety przeprowadzonej w ok. 70 krajach. Ankieta miała pomóc

w oszacowaniu rozmiarów ruchu zabawek na całym świecie (Björck-Akesson & Brodin, 1992b). Na jej podstawie stwierdzono, że w 31 krajach znajdowało się ponad 4500 bibliotek. Wówczas też 6 państw zgłosiło chęć założenia takich placówek, były to: Fidzi, Węgry, Jamajka, Filipiny, Seszele oraz Polska. Informacje dotyczące Polski pochodziły od dwóch osób – pracownicy Centrów Rehabilitacji Dzieci w Warszawie – dr Marii Borkowskiej i dr Marii Należyty. Obie stwierdzały brak zorganizowanej sieci bibliotek zabawkowych czy istnienia samych placówek, omówiły natomiast kilka programów, wykorzystywanych zwłaszcza w pracy z dziećmi niepełnosprawnymi, z naciskiem na elementy wspólne z ideą zabawek (a dokładniej lekotek). W obu Centrach Rehabilitacji Dzieci prowadzono wówczas zajęcia z zabawkami, które niekiedy były też wypożyczane do domu. Z listy osób pośredniczących w kontaktach między ITLA a krajami świata wynika, że było na niej odnotowanych kilku innych reprezentantów naszego kraju. Bliższy kontakt udało się nawiązać z dr M. Borkowską, której nazwisko figurowało przez wiele lat na liście Międzynarodowego Stowarzyszenia Bibliotek Zabawkowych. Według niej od początku lat 90. XX w. czyniono wysiłki na rzecz utworzenia bibliotek zabawkowych w Polsce, wykorzystując przede wszystkim struktury poradni rehabilitacji dzieci. Niestety, na większą skalę było to niewykonalne ze względu na ograniczone środki kadrowe i finansowe. Sam pomysł zatem nie jest w naszym kraju zupełnie nowy, ale z różnych przyczyn pozostaje nadal we wstępnej fazie rozwoju. O „toy libraries” wiedzą zaś doskonale mieszkańcy m.in. Wielkiej Brytanii polskiej narodowości, którzy przekazują sobie informacje o najnowszych spotkaniach i akcjach przeważnie za pośrednictwem serwisów informacyjnych, forów dyskusyjnych i blogów internetowych (*Polacy w Nottingham*, 2010; *Polacy w Wielkiej...*, 2010).

MOŻLIWOŚCI ROZWOJU

Wspomniany wcześniej „playbus”, czyli autobus zabawowy, może być alternatywą dla bibliotek stacjonarnych – łatwo dostępnych, ale jednocześnie droższych w utrzymaniu. Biblioteka mobilna sprawdza się szczególnie w krajach ubogich, gdzie idea zabawek dopiero rozwija się. W ostatnich latach autobusy pojawiły się m.in. w Paragwaju (2001) jako element programu pod auspicjami Światowej Organizacji Edukacji Wczesnoszkolnej (The World Organization for Early Childhood Education), przede wszystkim dzięki prywatnym donacjom pieniędzy, zabawek i materiałów edukacyjnych. Mobilne zabawkoteki przeznaczone są dla dzieci w wieku 2-12 lat, pochodzących z nizin społecznych, mieszkających na terenie miasta Asuncion i w okolicy. Autobus przemieszcza się w weekendy i zatrzymuje z reguły przy centrach kultury, kościołach i szkołach (Kalinowski, 2008).

Pomysł zabawek jest rozwijany i nagłaśniany przez Europejską Agencję Środowiska (The European Environment Agency), która wspiera wszelką działalność związaną z ekologicznym podejściem do środowiska. Akcja promocyjna EEA zachęca grupy znajomych do zakładania nieformalnych bibliotek zabawkowych i wypożyczania między sobą zabawek, zamiast kupowania nowych. Do przesłanek ściśle związanych z rozwojem psychicznym i fizycznym dziecka dochodzi zatem dodatkowo aspekt dbałości o środowisko (EEA, 2010).

PODSUMOWANIE

O istnieniu bibliotek zabawkowych najczęściej wiedzą znawcy tematu, profesjonalni opiekunowie, psycholodzy i pedagodzy, co wynika z braku uświadomienia ogółu oraz z racji niedofinansowania lub też innych powodów. Tymczasem dobrze prowadzona kolekcja tego typu może być ważnym elementem emocjonalnego i społecznego rozwoju dziecka. „Toy libraries” często oferują przedmioty, które ze względu na wysoką cenę są nieosiągalne dla wielu rodzin, np. domki dla lalek, sprzęt wspinaczkowy czy profesjonalne zabawki niezbędne w rehabilitacji dzieci upośledzonych lub niepełnosprawnych. W lutym 2010 r. Centralna Australijska Wspólnotowa Biblioteka Zabawkowa w Diarama Village (Central Australian Community Toy Library) poszerzyła ofertę wypożyczeń o rowery, trójkołowce i skutery (*Toy Library...*, 2010). Ponadto biblioteki zabawkowe są świetnym rozwiązaniem dla dziadków, którzy rzadko widują wnuki (zwłaszcza w krajach wysoko rozwiniętych, np. USA). Biblioteka pozwala wówczas dzieciom wybrać zabawki, z których być może korzystają w domu lub stanowią przedmiot ich pożądania (wypożyczona czasowo w tym przypadku zabawka staje się testerem). Biblioteki zabawkowe, służące dzieciom ze specjalnymi potrzebami są szczególnie cenne, ponieważ na rynku jest niewiele zabawek stosunkowo tanich, które są odpowiednie dla dzieci z ograniczeniami fizycznymi. Niezwykle ważne wówczas staje się miejsce udostępniające rodzicom szeroką gamę przedmiotów oraz udzielające wsparcia ze strony przeszkolonych pracowników.

Liczne przykłady amerykańskich bibliotek zabawkowych wskazują, iż słuszna idea nie zawsze przekłada się na realia. Niektóre biblioteki publiczne, które zdecydowały się w latach 70. na prowadzenie w ramach podstawowej działalności kącika z zabawkami, po kilkunastu latach odchodziły od tego pomysłu. Głównymi problemami, które były wówczas wymieniane przez kierownictwo bibliotek, były m.in.: odwracanie uwagi dzieci od książek, czasochłonność utrzymania kolekcji zabawek (każdy przedmiot musiał być czyszczony po jednorazowym wypożyczeniu), zbyt duże ubytki w wyposażeniu zabawek, zwłaszcza wieloczęściowych. Zwracano też uwagę na problem zbyt głośno bawiących się dzieci w placówce, gdzie z reguły wymagana jest cisza. W ten sposób w 1993 r., decyzją Columbus Metropolitan Public Library (Ohio, USA), zlikwidowano oddziały zabawkowe funkcjonujące od końca lat 70. XX w. w bibliotece głównej i 19 jej filiach.

Z prób podejmowanych w ostatnich latach zorganizowania bibliotek zabawkowych w Polsce widać, że istnieje zapotrzebowanie na tego typu usługi, zwłaszcza dla edukacji dzieci niepełnosprawnych, wymagających rehabilitacji i specjalnej opieki. Placówki oferujące wypożyczanie zabawek i gier na podobnych zasadach co książki z pewnością zajęłyby szczególne miejsce w polskiej sieci bibliotecznej. Zorganizowanie „toy libraries” i „le-kotek” byłoby obecnie możliwe m.in. dzięki dostępności różnych sposobów finansowania (np. programy europejskie, fundacje). Niezbędne byłoby również nawiązanie kontaktu z kierownictwem ITLA oraz utworzenie polskiego towarzystwa bibliotek zabawkowych, które zajmowałoby się początkowo propagowaniem idei w środowisku bibliotecznym i pedagogicznym. Zabawkoteki z pewnością znalazłyby zwolenników wśród bibliotekarzy, rodziców i dzieci.

BIBLIOGRAFIA

- Abecadlo – Filia nr 10 Miejskiej Biblioteki Publicznej w Olsztynie. (2010). *O nas* [online]; [dostęp: 28.04.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.abecadlo.olsztyn.pl/onas.php>>.
- Australia Experiments With Toy Library. (1975). *School Library Journal*, vol. 22, Issue 1, p. 11.
- Biblioteka Publiczna w Rynie. (2010). Podaruj zabawkę swojej bibliotece [online]; [dostęp: 13.01.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.biblioteka.ryn.pl>>.
- Björck-Åkesson, Eva; Brodin, Jane (1991). Toy libraries and Lekotek in an International Perspective. *Reports from the Handicap Research Group*, no. 11.
- Björck-Åkesson, Eva; Brodin, Jane (1992a). International diversity of toy libraries. *Topics in Early Childhood Special Education*, vol. 12, Issue 4, pp. 528-543.
- Björck-Åkesson, Eva; Brodin, Jane (1992b). Toy Libraries/Lekoteks in an International Perspective. *EuroRehab*, no. 2, pp. 97-102.
- Björck-Åkesson, Eva; Brodin, Jane; Hellberg, Greta; Lindberg, Marianne; Sinkler, Mary. (1990). *Play is for all! Toy Libraries in an International Perspective*. Stenhamra: WRP International.
- Dearden, Carmen Diana de (1979). A Library Toy Project in Venezuela. *Wilson Library Bulletin*, vol. 54, no. 2, pp. 112-114.
- EEA. (2010). *Use a toy library and if there isn't one in your neighbourhood, start one!* [online]. European Environment Agency [dostęp: 13.01.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.eea.europa.eu/green-tips/use-a-toy-library-and-if-there-isnt-one-in-your-neighbourhood-start-one>>.
- European Toy Libraries. (2010). [Leaflet] [online]; [dostęp: 21.04.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.alf-ludotheques.org/medias/pdf/Plaquette-ETL.pdf>>.
- Fisher-Price will support first year of Toy Library Assn. (1984). *Library Journal*, vol. 109, Issue 11, p. 1178.
- Head, Joan (1975). A toy library service for handicapped children. *Proceedings Of The Royal Society Of Medicine*, vol. 68 (1), pp. 42.
- Hoffman, Susanne (2005). *Swiss Toy Libraries* [online]. Active Learning Libraries – South Africa; [dostęp: 21.04.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.activelearninglibraries.org.za/conference.html>>.
- ITLA. (2010). *Welcome to ITLA Online* [online]. International Toy Libraries Association; [dostęp: 28.04.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.itla-toylibraries.org>>.
- Kalinowski, Michael (2008). A program Showcase: Ludoteca Mobil. *Exchange: The Early Childhood Leader's Magazine Since 1978*, no. 182, pp. 82-83.
- Kapellaka, Urania (1992). Toy Libraries: Learning through play with toys. *International Journal of Early Childhood*, vol. 24, no. 2, pp. 53-56.
- Leisure Libraries – the next steps (2006). *Play Matters*, Issue 50, p. 4.
- Mayfield, Margie I. (1993). Toy Libraries: Promoting Play, Toys and Family Support Internationally. *Early Child Development and Care*, vol. 87, pp. 1-13.
- McNelis, Jean R. (1974). *A Practical Guide for Planning and Operating a Toy Lending Library*. Rockville, MD.: National Institute of Mental Health.
- Moore, Julia E. (1995). *A History of Toy Lending Libraries in the United States Since 1935* [online]. ERIC – Education Resources Information Center; [dostęp: 21.04.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/14/4f/ef.pdf>.
- National Lekotek Center. (2010). *Lekotek... What is Lekotek?* [online]; [dostęp: 13.01.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.lekotek.org/lekotek/whatis.asp>>.
- NATLL. (2010). *About Us* [online]. National Association of Toy & Leisure Libraries; [dostęp: 13.01.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.natll.org.uk/index.php?page_id=29>.
- Polacy w Nottingham. *Portal dla ciebie* (2010). Biblioteki [online]; [dostęp: 13.01.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://nottingham.infolinia.org/news/2420>>.
- Polacy w Wielkiej Brytanii. (2010). *Forum Polaków w UK* [online]; [dostęp: 13.01.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.mojawyspa.co.uk/forum/5/22557/Szukam-przedszkola-dla-dziecka-w-okolicy-Stamford-Hill>>.
- Powell, Robert; Seaton, Nia (2007). „A Treasure Chest of Service”: *The Role of Toy Libraries within Play Policy in Wales*. Slough: National Foundation for Educational Research.

- Rettig, Michael A. (1998). Guidelines for Beginning and Maintaining a Toy Lending Library. *Early Childhood Education Journal*, vol. 25, no. 4, pp. 229-232.
- Rozas, Marilu Ortiz de (1999). Playing Games Against Violence. *UNESCO Sources*, Issue 116, p. 21.
- Sinker, Mary (1985). More Than Play: Lekotek. *Topics in Early Childhood Special Education*, vol. 5, no. 3, pp. 93-100.
- The South African Toy and Leisure Libraries Association. (2010). *An Introduction to Toy and Leisure Libraries* [online]; [dostęp: 28.04.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.docstoc.com/docs/18583257/THE-SOUTH-AFRICAN-TOY-AND-LEISURE-LIBRARIES-ASSOCIATION>>.
- Swiss Toy Library Association. (2010). *Information* [online]; [dostęp: 28.04.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.ludo.ch/en/index.htm>>.
- Toy Libraries Victoria. (2010). *Promoting the Importance and the Value of Play* [online]; [dostęp: 13.01.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.toylibraries.org.au>>.
- Toy Library Federation of New Zealand. (2010). *Toy Library Federation of New Zealand. History* [online]; [dostęp: 13.01.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://toylibrary.co.nz/federation.htm>>.
- Toy Library now has bikes (2010). *Centralian Advocate*, February 12th, p. 12.
- UNESCO. (2000). *Early Childhood Education. Learning is playing* [online]; [dostęp: 21.04.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.unesco.org/education/count-down/222001/english/playing.shtml>>.
- USATLA. (2010). *Welcome to the USA Toy Library Association* [online]. USA Toy Library Association; [dostęp: 28.04.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://usatla.org/Welcome.html>>.
- The Western Australian Association of Toy Libraries. (2010). *About Us* [online]; [dostęp: 28.04.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.waatl.org.au/About_Us.html>.

AGATA WALCZAK-NIEWIADOMSKA

Department of Library and Information Science
Łódź University
e-mail: agathomia@poczta.fm

LIBRARIES AS TOY CENTERS

KEYWORDS: Libraries for children. „Toy Library”. Toys. Library services. Disabled children.

ABSTRACT: The author discusses a concept of „toy libraries”, so far unknown in Poland, providing unique library services focused on toys and games lending. Toy libraries offer all children access to toys and games and provide their supervisors with educational publications. Specific functions, history and types of toy libraries are presented, with particular emphasis on toy libraries for disabled children. The development and evolution of toy library networks is mentioned and most important international, national and regional associations for toy libraries are listed. The paper ends with an attempt to describe Polish affiliations with foreign toy library networks.

Artykuł wpłynął do Redakcji 31 lipca 2010 r.